

بررسی سبک‌شناسی ترجمه منظوم قرآن امید مجد از دیدگاه زبانی

(ص ۲۲۷-۲۱۳)

فصلنامه تخصصی سبک‌شناسی نظم و نثر فارسی (بهار ادب)
علمی - پژوهشی

سال دهم - شماره دوم - تابستان ۱۳۹۶ - شماره پیاپی ۳۶

سهیلا فرهنگی^۱

تاریخ دریافت مقاله: بهار ۱۳۹۵

تاریخ پذیرش قطعی مقاله: بهار ۱۳۹۶

چکیده

قرآن کریم به زبانهای مختلف ترجمه شده است و برخی از شاعران نیز این معانی بلند را به زبان شعر برگردانده‌اند. از میان این ترجمه‌ها برخی توانسته‌اند جایگاه ممتازی یابند که ترجمه منظوم مجد یکی از این ترجمه‌هاست. هدف از این پژوهش بررسی سبک‌شناسی ترجمه منظوم قرآن امید مجد در سطح زبانی است که این بررسی در چند جزء قرآن (جزء اول، دوم، بیست‌ونهم و سی‌ام) صورت گرفته است. برای این منظور ترجمه این شاعر در سه بخش آوایی، لغوی و نحوی مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته است. نتایج حاصل از این پژوهش که با روش توصیفی-تحلیلی انجام شده، نشان‌دهنده تنوع قافیه و همچنین بیانگر برابری سبک نمایشی و انتزاعی در ترجمه مجد است. وجه امری نیز در این ترجمه بسامد زیادی دارد که جهت‌گیری و حالت گوینده در مورد اجرای یک عمل از نوع درخواست، توصیه و فرمان را بیان میکند.

کلیدواژه‌ها: قرآن، ترجمه منظوم، امید مجد، سبک زبانی.

۱. مقدمه

ترجمه در طول تاریخ همواره به عنوان یکی از ابزارهای ارتباطی بشر مورد توجه قرار گرفته است. قرآن، کتاب آسمانی ما مسلمانان، نیز از کتابهایی است که به زبانهای مختلف ترجمه شده است.

^۱ s_farhangi@pnu.ac.ir

^۱ - استادیار زبان و ادبیات فارسی دانشگاه پیام نور

البته قرآن دریای بیکرانی است که رسیدن به عمق معارف آن برای ما انسانها ممکن نیست و با ترجمه نیز نمیتوان به حقایق ارزنده آن دست یافت، اما کوشش برای درک مفاهیم این کتاب الهی از وظایفی است که همه مسلمانان باید به آن پایبند باشند.

بی‌تردید ترجمه‌کردن کار دشواری است و ترجمه کامل و بی‌عیب ممکن نیست، به‌ویژه ترجمه کتابهای دینی مانند قرآن و نهج‌البلاغه که مستقیماً با عقیده و باور دینی مردم سروکار دارند. البته باید خاطرنشان کرد که در ترجمه قرآن کریم، آوردن کلماتی که بتواند با آن هم‌آوردی کند، محال است؛ چراکه تحدی قرآن هم به لفظ است و هم به معنی، و بشر هرگز قدرت آوردن مانند آن را ندارد. در واقع آوردن جملاتی که گویای معانی بلند قرآن باشد، کاری بسیار مشکل است، چراکه قرآن به دلیل نظم و اسلوب تألیف شیوا و ترکیب بدیعیش معجزه است و ترجمه این کتاب مقدس نیازمند دانستن علوم مختلف دینی و داشتن تبخّر در هر دو زبان مبدأ و مقصد است.

آنچه ترجمه کتابهای مقدس را دشوارتر میکند، از سویی فصاحت و بلاغت آنها و از سویی دیگر اعتقاد به مُرسل بودن یا دست کم ملهم بودن آنهاست. از جمله مهمترین مشکلات ترجمه متون مقدس، یافتن معادلهای واژگانی مناسب برای واژه‌های به کار رفته در متن اصلی است. پیروان اغلب متون مقدس معتقدند که در پس هر واژه و نیز در دفعات کاربرد هر واژه حکمتی نهفته است، از این رو رعایت امانت ایجاب میکند که مترجم، واژه‌های اساسی متن را همه‌جا به یک صورت ترجمه کند (نگاهی گذرا به ترجمه متون مقدس و ترجمه‌های قرآن. ص ۳۱-۴۴).

ترجمه قرآن از این نظر که وحی است، با ترجمه کتب ارزشمند دیگری چون نهج‌البلاغه، صحیفه سجاده و... تفاوت دارد، چراکه آنها وحی نیستند؛ بنابراین دقتی را که می‌طلبد، بسیار بیشتر از سایر متون است. بر این اساس میتوان گفت در ترجمه وحی باید خواننده متن ترجمه شده و خود مترجم این باور را بپذیرند که ترجمه وحی خود وحی نیست و از ارزش و احترامی که وحی در زبان مبدأ برخوردار است، برخوردار نیست. همچنین باید گفت ترجمه متن قرآن تکامل‌پذیر است و با پیشرفت دانش میتوان ترجمه متناسب با زمان را انتظار داشت (بحشی در مبانی نظری ترجمه متون دینی. ص ۶۱-۶۳).

هدف این مقاله بررسی سبک شناسی ترجمه منظوم قرآن امید مجد است. روش این تحقیق توصیفی - تحلیلی است و نمونه‌های آن از ترجمه جزء اول و دوم - که دارای سوره‌های بلندتری هستند- و جزء بیستونهم و سی‌ام - که سوره‌های کوتاهتری دارند- انتخاب شده است.

در زمینه ترجمه متون دینی پژوهشهای مختلفی صورت گرفته، از جمله پایان‌نامه «نقد و تحلیل و مقایسه تطبیقی دو ترجمه قرآن از ترجمه‌های الهی قمشه‌ای و بهاء‌الدین خرمشاهی» از علی آزادی و «مسائل ترجمه با نقد و بررسی ترجمه‌های نهج‌البلاغه» نوشته علی اکبر سام‌خانیانی. همچنین مقاله «روند ترجمه از عربی به فارسی و دشواریهای ترجمه قرآن» از آذرنوش آذرتاش و

«آسیب‌شناسی ترجمه‌های فارسی قرآن کریم و طبقه‌بندی نقدهای ارائه‌شده» از محمدجعفر صدری در این زمینه نوشته شده است. اما در زمینه ترجمه‌های منظوم قرآن پژوهشی علمی منتشر نشده است، از این رو ضرورت دارد که ترجمه‌های منظوم قرآن نیز مورد توجه و ارزیابی قرار گیرند، زیرا ترجمه منظوم به دلیل آهنگین بودن آن مورد استقبال بسیاری از مردم قرار می‌گیرد. در مورد ترجمه منظوم نهج‌البلاغه نیز مقاله‌ای قبلاً از نویسنده این مقاله منتشر شده است.

۲. پیشینه ترجمه منظوم قرآن

ترجمه‌های قرآن را براساس عناصر هنری میتوان به دو دسته تقسیم کرد:

الف. ترجمه منثور و بدون آهنگ: بیشتر ترجمه‌های فارسی به صورت منثور و بدون آهنگ خاص است، یعنی مترجمان درصدد انعکاس سبک و آهنگ خاص قرآن نبوده‌اند.

ب. ترجمه‌های هنری: برخی از مترجمان علاوه بر برگرداندن معنای آیات، سبک هنرمندانه‌ای نیز در آن به کار برده‌اند و گاهی تلاش کرده‌اند که آهنگ خاص آیات قرآن (به‌ویژه سوره‌های مکی) را در ترجمه فارسی منعکس کنند که البته این سبک ترجمه خود به دو نوع ترجمه منظوم و آوایی تقسیم میشود. در شیوه منظوم برخی از مترجمان تلاش کرده‌اند همه یا بخشی از آیات را به زبان شعر بنویسند و در شیوه آوایی مترجمان کوشیده‌اند که آهنگ قرآن را در ترجمه فارسی آن منعکس کنند (روشها و سبکهای ترجمه قرآن، ص ۵۵). ترجمه نثر به شعر نوعی ابتکار و هنرنمایی در گستره ادبیات است و صرفاً از عهده کسانی برمیآید که از ذوق شعری بالایی برخوردار باشند (فن ترجمه، ص ۲۶).

قدیمیترین ترجمه کامل قرآن به زبان فارسی که تا کنون بر جای مانده، ترجمه تفسیر طبری است که به فرمان امیر منصور بن نوح سامانی و به دست عده‌ای از علمای ماوراءالنهر به انجام رسید. پیش از این ترجمه احتمالاً ترجمه‌های تحت‌اللفظی و حتی ترجمه‌های آزاد نیز به زبان فارسی موجود بوده است. برای نمونه میتوان به ترجمه آهنگین حدود دو جزء از قرآن (از آیه ۶۱ سوره یونس تا آیه ۲۵ سوره ابراهیم) اشاره کرد که سالها پیش به هنگام تخریب بنایی فرسوده در کنار مرقد امام رضا (ع) کشف شد. این ترجمه - که احتمالاً متعلق به اواخر سده سوم یا اوایل سده چهارم هجری است - ترجمه‌ای نسبتاً آزاد و مهمتر از آن نخستین ترجمه مسجع و موزون بخشی از قرآن به زبان فارسی است (نگاهی گذرا به ترجمه متون مقدس و ترجمه‌های قرآن، ص ۳۵-۳۶).

ترجمه و تفسیر مرحوم صفی‌علیشاه (۱۳۱۹ ق) نیز از ترجمه‌های منظوم قرآن است. اما اولین ترجمه منظوم و کامل قرآن - که بعد از انقلاب اسلامی منتشر شد - ترجمه منظوم امید مجد است. عده‌ای دیگر از شاعران خوش‌ذوق معاصر نیز قرآن را به نظم فارسی درآورده‌اند؛ از جمله: کرم‌خدا

امینیان، محمد شائق، سیدمحمدعلی محمدی و سیدابراهیم سجادی؛ که در این پژوهش به ترجمه منظوم امید مجد خواهیم پرداخت.

۳. زندگینامه و آثار امید مجد

امید مجد، شاعر و نویسنده خراسانی، در سال ۱۳۵۰ به دنیا آمد. او در سال ۱۳۷۳ در رشته مهندسی پتروشیمی از دانشگاه صنعتی امیرکبیر فارغ‌التحصیل شد و در سال ۱۳۸۲ موقتاً به اخذ مدرک دکتری زبان و ادبیات فارسی از دانشگاه تهران شد و هم‌اکنون عضو هیئت علمی دانشگاه تهران است. آثار شعری او عبارتند از: دو بار ترجمه منظوم قرآن مجید، یکی در سال ۱۳۷۴ و دیگری در سال ۱۳۸۴ برای بار دوم همراه با تفسیر، ترجمه منظوم نهج‌البلاغه، ترجمه منظوم صحیفه سجاده، ترجمه غزلیات حضرت خدیجه (س) در وصف پیامبر اسلام (ص)، ترجمه قصیده دعبل خزاعی در مدح امام رضا (ع)، نیایشنامه شامل شش هزار بیت دعاهای منتخب مفاتیح‌الجنان، منظومه عاشورا شرح منظوم مقتل امام حسین (ع) در سه هزار بیت و دیوان غزلیات با نام یادگار بهار. به اعتقاد نگارنده مقاله مهمترین اثر امید مجد ترجمه منظوم قرآن اوست. که بر مبنای چهل ترجمه و تفسیر نوشته شده‌است.

۴. نوع و صحت ترجمه منظوم قرآن مجد

بعضی مانند تئودور سیوری ترجمه را «هنر» میدانند؛ بعضی دیگر مانند اریک یاکوبسن آن را «فن» مینامند و عده‌ای دیگر آن را «علم» میخوانند. هورست فرنز نیز معتقد است که ترجمه نه هنر خلاق است و نه هنر تقلیدی بلکه در جایی بین آن دو قرار دارد (اصول و روش ترجمه. پیشگفتار، ص «ث»). بررسی نمونه‌های ترجمه منظوم قرآن مجد نشان میدهد که ترجمه او از نوع هنر خلاق به شمار میرود، چراکه در این ترجمه از زبان آهنگین و منظوم برای برگرداندن متنی منثور و دینی بهره گرفته شده و هنر مترجم در انتخاب واژگان مناسب و تأثیرگذار کاملاً نمایان است.

در بررسی آثار ترجمه‌شده میتوان به میزان وفاداری مترجم به متن اصلی نیز پی برد و اثرپذیری او را از زبان مبدأ بررسی کرد و نشان داد که چگونه مترجم میتواند با ایجاد تغییراتی عمده یا جزئی از محتوای متن اصلی و پیام نویسنده عدول کند و یا با وفاداری کامل نسبت به متن اصلی، به ترجمه آن بپردازد. اصولاً ترجمه متون دینی باید تا آنجا که ممکن است به متن مبدأ نزدیک باشد تا هم دقت و وفاداری مترجم و هم مقدس بودن متن تضمین شود. بیشتر کسانی که در گذشته درباره مفهوم وفاداری مترجم سخن گفته‌اند، مقصودشان وفاداری به متن اصلی و نویسنده بوده است. از نظر آنان ترجمه وفادار ترجمه‌ای است که از نظر لفظ و شیوه بیان و تعبیر به

متن اصلی شبیه باشد، اما نظریه‌پردازان معاصر، وفاداری را در سطحی فراتر از لفظ تعریف کرده‌اند؛ برای مثال از نظر «یوحین نایدا» ترجمه وفادار ترجمه‌ای است که همان واکنشی را در خواننده ایجاد میکند که متن اصلی در خواننده خود ایجاد کرده است (ترجمه متون ادبی، ص ۱۱). همچنین «جیری لوی» از مهمترین ترجمه‌شناسان چک، هدف نهایی ترجمه را رسیدن به همان تأثیر متن اصلی بر می‌شمارد (نظریه‌های ترجمه در عصر حاضر، ص ۱۰۷). نمونه‌های بررسی شده از ترجمه منظوم قرآن مجد وفاداری مترجم به متن اصلی را نشان میدهد. البته قرآن یک متن الهی و مقدس است و نمیتوان انتظار داشت که خواندن ترجمه منظوم آن، همان تأثیر خواندن متن قرآن را داشته باشد. برای نشان دادن وفاداری مترجم به متن قرآن، ترجمه سوره اخلاص در ادامه آمده که در آن چهار آیه قرآن در چهار مصرع ترجمه شده است:

بگو او خدائیسست یکتا و بس که محتاج بر او بود جمله کس
نه زاد و نه زائیده شد آن اله نه دارد شریکی خدا هیچگاه (سوره اخلاص).

۵. بررسی سبک‌شناسی ترجمه منظوم قرآن مجد

در بررسی‌های سبک‌شناسی معمولاً یک اثر را از دیدگاه زبانی، ادبی و فکری مورد تحلیل قرار میدهند (کلیات سبک‌شناسی، ص ۱۵۳-۱۵۶). بی‌تردید بررسی همه جنبه‌های سبک‌شناسی ترجمه منظوم قرآن کار دشواریست، زیرا قرآن کریم از هر جهت عظمت و شکوه خاص خود را دارد. به این دلیل در این پژوهش به بررسی سبک‌شناسی ترجمه منظوم قرآن امید مجد از دیدگاه زبانی می‌پردازیم. سطح زبانی در این پژوهش به سه سطح کوچکتر آوایی، لغوی و نحوی تقسیم میشود. در سطح زبانی علاوه بر موسیقی بیرونی و درونی اثر، کیفیت نظم و آهنگها در جمله، واژگان حسی و انتزاعی، کهن‌گرایی، درصد لغات فارسی و عربی، وجهیت و زمان نیز بررسی میشود.

۱.۵. سطح آوایی

در سطح آوایی - که بدان سطح موسیقایی نیز میتوان گفت - متن به لحاظ ابزار موسیقی مورد بررسی قرار میگیرد. در این سطح به بررسی موسیقی بیرونی، کناری و درونی اثر پرداخته میشود.

۱.۱.۵. موسیقی بیرونی

سازمان‌یافتگی نظام شعر را باید حاصل عامل سازنده آن، یعنی وزن دانست. وزن - که عبارت است از وجود نوعی نظم در اصوات کلام - به سبب تأثیر خیال‌انگیزی که دارد، حتی نزد منطقیها جزء ماهیت شعر است. به علاوه شعر چون شکل و قالب معینی به کلام میبخشد، تناسبی در آن به وجود می‌آورد که موجب التذاذ است (شعر بی‌نقاب، ص ۱۰۵).

وزن ترجمه منظوم مجد فعولن فعولن فعل / فعول (بحر متقارب مثنی محذوف) است.

از جمله آثاری که به این وزن سروده شده‌اند میتوان به شاهنامه فردوسی، بوستان سعدی، گرشاسب‌نامه اسدی طوسی، اسکندرنامه نظامی و خردنامه جامی اشاره کرد. این وزن مانند وزن رباعی اصلاً یک وزن ایرانی است که از اشعار یازده هجایی پهلوی تحت تأثیر عروض عرب و یا حتی بدون تأثیر آن پدید گشته و به این دلیل که در زبان فارسی منظومه‌های گوناگونی را در این بحر سروده‌اند، معروفترین و رایجترین وزن شعر فارسی است.

۲.۱.۵. موسیقی کناری

منظور از موسیقی کناری، عواملی است که در نظام موسیقایی شعر دارای تأثیر است، ولی ظهور آن در سراسر بیت و مصراع یکسان است. جلوه‌های موسیقی کناری بسیار است و آشکارترین نمونه آن قافیه و ردیف است (موسیقی شعر، ص ۹۱).

قافیه یکی از عوامل موسیقی‌ساز است که آهنگ خاصی به واژه‌ها میبخشد و توجه خواننده و شنونده را به مفهوم شعر جلب میکند. ردیف نیز از چندین جهت از جمله از نظر موسیقی، معنی و کمک به تداعیهای شاعر به شعر زیبایی میبخشد.

ترجمه منظوم مجد در قالب مثنوی است و هر بیت قافیه جداگانه‌ای دارد که این ویژگی سبب تنوع موسیقی کناری در ترجمه او شده است. در ترجمه مجد ردیف نیز یکی دیگر از عوامل ایجاد موسیقی کناری محسوب میشود. فعل معین، مخصوصاً فعل «است» ردیف پربسامد در شعر مجد به شمار میرود، مانند:

همان کس که او خلقتان کرده است که پیشینیان نیز پرورده است (بقره: ۲۱)
 بگو اوست که جانتان داده است هر آنچه خواهید آماده است (قیامت: ۱۴)
 مجد به‌ندرت از ردیفهای غیرفعلی همچون ضمیر مشترک، ضمائر «تو» و «او» و ضمیر اشاره «آن» و «این» استفاده کرده است:

امید است در کار دنیای خویش تفکر نمایند و عقبای خویش (بقره: ۲۱۹)
 بدین‌گونه اعمال صدای تو عذاب الهیست مأوای تو (قیامت: ۳۵)
 قسم بر پدر باد و فرزند او که وارسته‌ای بود پابند او (بلد: ۳)
 نیفکنند کس شبه‌های را در آن جز آنان که بودند آگه بر آن (بقره: ۲۱۳)

همچنین مجد در ترجمه خود از گروههای چندکلمه‌ای و غیرفعلی به‌ندرت به عنوان ردیف استفاده کرده است. از مجموع بیت‌های مجد تنها ۵۷ بیت ردیف دارند.

۳.۱.۵. موسیقی درونی

موسیقی درونی شامل انواع جناس (جناس تام، جناس مرکب، جناس مضارع، جناس زاید، جناس

لفظ، جناس اشتقاق، جناس خط) و انواع تکرار (هم‌حروفی، ردالصدر الی‌العجز، ردالعجز الی‌الصدر، تضمین‌المزدوج و ...) است که در ادامه به نمونه‌های آن در ترجمه مجد می‌پردازیم.

الف. جناس تام

نمونه‌های جناس تام در ترجمه منظوم مجد ابیات زیر است:

بدون شک آید به باغ بهشت که نیکی نمود و بدی را بهشت (نازعات: ۴۱)
وصیت کند تا که اموال خویش دهد بر پدر مادر و قوم و خویش (بقره: ۱۷۹)

ب. جناس مرکب

نمونه‌های جناس مرکب در ترجمه منظوم مجد در ابیات زیر دیده می‌شود:

به نیکی منه منت و بر زیاد مپندار کاری نمودی زیاد (مدثر: ۶)
بخواهد که ناپود سازد بشر به آتش کشد کشتها را به شر (بقره: ۲۰۵)

ج. جناس مضارع

جناس مضارع در ترجمه منظوم مجد فراوان است، مانند:

ترا می‌پرسستم تنها و بیس نداریم یاور به غیر از تو کس (فاتحه: ۵)
نباشید پیمان شکن در قفا که من بر عهدم نمایم وفا (بقره: ۴۰)

د. جناس زاید

نمونه‌های جناس زاید در ترجمه مجد در ابیات زیر دیده می‌شود:

تویی منتظر تا شود رفع سد که فرمان تغییر قبله رسد (بقره: ۱۴۴)
نه کم میشود ز آتشش سوز و تاب نه افتد به تأخیر هرگز عتاب (همان: ۱۶۲)

ه. جناس لفظ

نمونه‌های جناس لفظ در ترجمه مجد در ابیات زیر دیده می‌شود:

مگیرید از مشرکان هیچ زن مگر مؤمن آیند بی هیچ ظن (بقره: ۲۲۱)
به جالوت و بر لشکرش از قضا نخواهیم پیروز شد در غزا (همان: ۲۴۹)

و. جناس اشتقاق

نمونه‌های جناس اشتقاق در ترجمه مجد ابیات زیر است:

بگفتا خلیل ای خدای جهان کن این شهر را شهری امن و امان (بقره: ۱۲۶)
پس اینک تو ای غرقه در احترام رخت را بکن سوی مسجد حرام (همان: ۱۴۴)

ز. جناس قلب

نمونه جناس قلب در ترجمه منظوم مجد تنها در بیت زیر به چشم میخورد:
مبادا برای ستم وز گناه بدارید در عقد، زن را نگاه (بقره: ۲۳۱)

ح. جناس خط

نمونه‌های جناس خط در ترجمه منظوم مجد ابیات زیر است:
نداریم ما دانشی بیش از این که خود یاد دادی به ما پیش از این (بقره: ۳۲)
همانا که قرآن درد بندها به پرهیزکاران دهد پندها (حاقه: ۴۸)

ط. واج آرایبی

توجه مجد به موسیقی درونی واج آرایبی چشمگیر است. ابیات زیر واج آرایبی را در ترجمه منظوم مجد نشان میدهد. در این ابیات به ترتیب واج آرایبی حروف «ب» و «ک» دیده میشود:
بیارید برخی ز مردم به لب که داریم ایمان به عقبی و رب (بقره: ۸)
بشد رستگار آنکه دل کرد پاک زیان کرد هرکس که شد بیمناک (شمس: ۹، ۱۰)

ی. ردالصدر الی العجز

ردالصدر الی العجز در ترجمه مجد در چند مورد دیده میشود:
مرضها به دلهايشان چیره بود خدا نیز بر آن مرضها فزود (بقره: ۱۰)
نکوکارها را به هر روزگار فزونتر بخشیم پاداش کار (همان: ۵۸)

ک. ردالعجز الی الصدر

ردالعجز الی الصدر در ترجمه مجد در بیت زیر به چشم میخورد:
که از پاره‌ای سنگها جوشد آب کند آب برخی دگر را خراب (بقره: ۷۴)

ل. تکرار

تکرار در ترجمه مجد فراوان است، مانند نمونه‌های زیر:

پس آنگه بترسید از این سرکشی
بود روز روز جدایی و سوز
بترسید از آن شعله‌ور آتشی (بقره: ۲۴)
چه دانی چه روزبست اینگونه روز (مرسلات: ۱۳-۱۴)

م. تضمین‌المزدوج

تضمین‌المزدوج در ترجمه مجد فراوان نیست. دو بیت زیر نمونه‌ای از آن است:

که هاروت و ماروت بدنامشان
ترا رفت و آمد به روزست بیش
به بابل نهادند خود گامشان (بقره: ۱۰۲)
کنی رتق و فتق امورات خویش (مزمّل: ۷)

بررسی نمونه‌های مربوط به موسیقی درونی در ترجمه منظوم مجد بیانگر آن است که بسامد عناصر موسیقی‌ساز جناس تام، جناس خط، جناس قلب و جناس مضارع در این ترجمه تقریباً به یک اندازه است، اما مجد از جناسهای زاید و اشتقاق بیشتر بهره گرفته است.

واج‌آرایی و تکرار از دیگر عناصر موسیقی‌ساز محسوب میشوند که بسامد هردو در ترجمه مجد فراوان است. ردالصدر الی العجز، رد العجز الی الصدر و تضمین‌المزدوج نیز در این ترجمه نمونه‌هایی دارد.

۲.۵. سطح لغوی

در این سطح به بررسی درصد لغات فارسی و عربی، واژگان حسی و انتزاعی و کهن‌گرایی اثر پرداخته میشود.

۱.۲.۵. درصد لغات فارسی و عربی

بررسی دوازده سوره از جزء سی‌ام ترجمه مجد به عنوان نمونه، نشان میدهد که در ۴۳۸ کلمه، ۳۰ لغت عربی به کار رفته است مانند: عباد، مصطفی، عطاء، ذبح، احوال، طلب و ... که همه از لغات معمولی و رایج در زبان فارسی هستند. بدین ترتیب در این دوازده سوره ۱۵ درصد لغت عربی به کار رفته است.

۲.۲.۵. واژگان حسی و انتزاعی

سبک‌شناسان شفافیت و تیرگی سبکها را به دلیل استفاده از واژگان حسی یا انتزاعی میدانند. به نظر آنان واژگان حسی تصویر محسوسی در ذهن حاضر میکنند و شفافیت سبک ادبی و تأثیر هنری آن ناشی از غلبه واژه‌های حسی است. اما واژه‌های ذهنی چون تصویر آشکار و روشنی از مدلول خود در ذهن خواننده ایجاد نمیکنند، تیرگی و ابهام سبک، محصول بسامد بالای واژه‌های ذهنی است (سبک‌شناسی، نظریه‌ها، رویکردها و روشها. ص ۲۵۱). در واقع غلبه واژه‌های عینی سبک

متن را حسّی میکند و برعکس کثرت واژه‌های ذهنی موجب انتزاعی شدن سبک میشود. در ترجمه منظوم مجد واژگان ذهنی و حسّی هر دو تقریباً به‌طور مساوی به‌کار برده شده‌اند؛ بنابراین میتوان گفت سبک مجد نه مبهم و نه شفاف است و از هر دو ویژگی حسّی (نمایشی) و انتزاعی برخوردار است. از نمونه‌واژه‌های انتزاعی در ترجمه منظوم مجد کلمات زیر است: عطا، قسم، بخیل، حضور، فرجام، اندوه. از واژه‌های حسّی به‌کاررفته در ترجمه منظوم مجد نیز میتوان به این موارد اشاره کرد: پشم، کوه، خاک، سنگ، باغ، کتاب و ...

۲،۲،۵. کهن‌گرایی

کاربرد عناصر تاریخ‌مند زبان در یک بافت زمانی تازه‌تر کهن‌گرایی (آرکائیسیم) نامیده میشود. به‌کار بردن واژه‌های کهن منجر به خروج از هنجار عادی زبان میشود و در شکل‌گیری سبک و تأثیر کلام نقش بسزایی دارد (همان: ۲۵۴). کاربرد این عناصر قدیمی در ترجمه مجد نیز منجر به عدول از هنجار عادی زبان و نهایتاً تمایز سبکی شده است. نمونه‌های کهن‌گرایی در ترجمه مجد عبارتند از: الف. مجد گاهی به سبک قدیم پر سر فعل ماضی «ب» آورده است، مانند:

شنیدند قرآن من با شتاب یگفتند بادا عجب زین کتاب (جن: ۱)
 بگشتیم مؤمن، به محضی که ما شنیدیم آیات آن رهنما (همان: ۱۳)

ب. مجد گاهی فعل امر «کن» را به سبک قدیم بدون «ب» آورده است:

فقط نیمی از شب به بستر بخواب و یا کمتر از نصف کن انتخاب (مزمّل: ۳)
 شب و روز کن یباد رب ودود زمانی ز شب بهر او کن سجود (انسان: ۲۶، ۲۵)

ج. مجد گاه فعل امر را به سبک قدیم بدون «ب» و همراه با «می» آورده است، مانند:

به راه خداوند میمان صبور که یک روز گردد دمیده به صور (مدثر: ۸، ۷)
 مرا با کسی کافریدم ورا تو بگذار تنها و میکن رها (همان: ۱۱)

د. در ترجمه مجد گاهی فعل «بود» به سبک قدیم به صورت مخفّف، یعنی «بُد» به‌کار رفته است:

ز ما بین ما آنکه بُد کم خرد بسی افترا بر خداوند زد (جن: ۴)

ه. در ترجمه مجد گاهی فعل نهی مانند مخوانید، مجنّبان و مکن به جای نخوانید، نجنّبان و نکن به‌کار رفته است:

مخوانید کسی را برایش شریک (جن: ۱۸)
مساجد فقط هست از رب نیک
زبان را مجنبن که ورزی شتاب (قیامت: ۱۶)
جو بر تو شود وحی قرآن کتاب
مکن شک که یک‌روز آید ز راه (مرسلات: ۷)
معادی که گفتست یکتا اله

۳,۵. سطح نحوی

سطح نحوی عبارت است از مطالعه روابط میان صورتهای زبانی در جمله و چگونگی توالی، همنشینی و چینش واژه‌ها؛ بنابراین کیفیات روحی و ذهنیات پنهان گوینده در عناصر نحوی بیشتر خودنمایی میکند و ساخت اندیشه با نحو نسبت به واژه پیوند آشکارتری دارد (سبک‌شناسی، نظریه‌ها، رویکردها و روشها، ص ۲۶۷). در سطح نحوی به بررسی مسائلی از قبیل کیفیت نظم واژه‌ها در جمله، ساختمان جمله‌ها، طول جمله‌ها، وجهیت و زمان میپردازند.

۱,۳,۵ کیفیت نظم واژه‌ها در جمله

مسئله نظم دستوری جمله و رابطه نحو و سبک از موضوعات کهنی است که از دیرباز مورد توجه قرار گرفته و امروزه نیز این موضوع و وجوه نحوی و نسبت نحو با موضع گوینده همگی در سبک‌شناسی نحو مورد بررسی قرار میگیرد.

در ترجمه مجد به‌جز چند مورد، نظم دستوری جمله به هم خورده است و واژه‌ها منطبق با نظم عادی ساخت جمله در زبان فارسی، یعنی ساخت نحوی «فاعل + مفعول + فعل» نیست و سازه‌های جمله در سطح جمله (آغاز، میانه، پایان) جابه‌جا شده‌اند که انگیزه این جابه‌جایی عامل فردی و سبکی است، چرا که او زبان نظم را برای ترجمه خود برگزیده است و مسلم است که در نظم به اقتضای وزن و دیگر عوامل، عناصر کلام جابه‌جا میشوند. همچنین در ترجمه مجد هر مصراع و گاهی نیم مصراع در حکم یک جمله است. ابیات زیر نمونه‌هایی است که در آنها ساخت نحوی جمله تقریباً منطبق با نظم عادی در زبان معیار است:

هر آنچه که بر تو فرستاده شد هر آنچه به پیشین رسل داده شد (بقره: ۳)
به شهری درآیید وین ساده است هر آنچه بخواهید آماده است (همان: ۶۱)

اما در نمونه‌های زیر از ترجمه مجد این نظم به هم خورده که بیشتر برای تأکید است، یعنی تأکید بر یکی از اجزای کلام باعث شده که آن جزء در آغاز کلام قرار بگیرد:

ببفروخت او آتشی گرد خویش تواند مگر گام بنهد به پیش (بقره: ۱۷)
نداریم ما دانشی بیش از این که خود یاد دادی به ما پیش از این (همان: ۳۲)

۵.۳.۲. ساختمان جمله

در زمینه دو ساخت نحوی ساده و مرکب رایج در گفتار باید گفت که در ترجمه منظوم مجد از مجموع ۱۴۰ بیت - که از سوره بقره (جزء دوم) انتخاب شد - ۹۰ بیت دارای جملات مرکب است؛ بنابراین میتوان نتیجه گرفت که جملات مرکب در ترجمه مجد ۶۴ درصد به کار رفته است. در ادامه نمونه‌هایی از جملات مرکب در ترجمه منظوم مجد آمده است:

به‌خوبی بدانند اهل کتاب که این حکم یزدان بُود بر صواب (بقره: ۱۴۴)
اگرچه بر ایشان بود حق عیان ولی عده‌ای میکنندش نهان (همان: ۱۴۶)

جملات ساده در ترجمه مجد کمتر از جملات مرکب است، مانند ابیات زیر:

خدا اجر ایمانتان بر کمال ببخشد نه هرگز کند پامال (بقره: ۱۴۲)
خدا نیست غافل ز کردارتان ز اندیشه‌ها نیز گفتارتان (همان: ۱۴۹)

۵.۳.۳. طول جمله

بررسی ۱۵۴ بیت از سوره بقره (جزء دوم) به عنوان نمونه در زمینه کمیت جملات کوتاه و بلند (طول جمله‌ها) در ترجمه منظوم مجد نشان میدهد که در مجموع، ۱۴۸ جمله به جمله کوتاه و ۷۹ جمله به جملات بلند اختصاص دارد. از آنجایی که فراوانی جمله‌های کوتاه و منقطع در سخن باعث شتاب سبک، سرعت اندیشه و هیجان‌انگیزی میشود و برعکس فراوانی جمله‌های بلند سبک آرام را رقم میزند (سبک‌شناسی، نظریه‌ها، رویکردها و روشها، ص ۲۷۵)، بنابراین شعر مجد به دلیل بسامد بالای جملات کوتاه و منقطع از ویژگی عاطفی بودن، شتاب سبک، سرعت اندیشه و هیجان‌انگیزی برخوردار است. در ادامه نمونه‌هایی از جملات کوتاه در ترجمه منظوم مجد آمده است:

ز لطف خداوند آرید یاد وز آن نعمتی کو شما را بداد (بقره: ۲۳۱)
خداوند میگیرد و میدهد چه کس میتواند ز چنگش رهد (همان: ۲۴۵)

نمونه‌های زیر جملات بلند را در ترجمه مجد نشان میدهد:

خدا نیک داند چه باشد صلاح شما خود ندانید راه فلاح (بقره: ۲۳۲)
سرانجام هم چون زمانی گذشت به او بازگردانده خواهید گشت (همان: ۲۴۵)

۵.۳.۴. وجهیت

منظور از وجهیت میزان قاطعیت گوینده در بیان یک گزاره است که به‌طور ضمنی به وسیله عناصر

دستوری نشان داده میشود و بیان‌کننده منظور (کنش غیربیانی) یا قصد کلی یک گوینده یا درجه پایبندی او به واقعیت یک گزاره یا باورپذیری، اجبار و اشتیاق نسبت به آن است و به طرز بارزی در فعل جمله نیز نمود دارد (سبک‌شناسی، نظریه‌ها، رویکردها و روشها. ص ۲۸۵). بررسی ۱۴۲ بیت در ترجمه منظوم مجد - که از جزء بیست و نهم انتخاب شد - نشان میدهد که مجد از سه وجه اخباری، التزامی و امری استفاده کرده که از این میان وجه امری نسبت به دو وجه دیگر از بسامد بیشتری برخوردار است.

وجه امری را در ابیات زیر از ترجمه منظوم مجد مشاهده میکنیم:

پیرس ای محمد (ص) از آن انجمن که آیا بُود ضامن این سخن؟ (قلم: ۴۰)
 بگویند بیایید ای انجمن بخوانید این نامه کار من (حاقه: ۱۹)

۵.۳.۵. زمان

آنچه میزان قطعیت و واقع‌گرایی کلام را بالا میبرد، ارجاع کلام به «لحظه سخن گفتن» به وسیله زمان دستوری، قیدها و عناصر کیفی است و هرچه زمان دستوری کلام به لحظه سخن گفتن نزدیکتر باشد، به همان نسبت، قطعیت دلالتی کلام نیز نزدیک و پایدار میشود. در ترجمه منظوم مجد بیشتر از زمان حال استفاده شده که هم ارتباط فوری و بی‌واسطه‌ای با واقعیت دارد و هم بیشتر از زمان گذشته قطعیت دارد. همچنین کاربرد مضارع اخباری و التزامی، قیده‌های زمان (اکنون، حالا) و صفتها و ضمیرهای اشاره نزدیک پیوند مستقیم نویسنده را با موضوع نشان میدهد و لحظه به لحظه ذهن مخاطب را با موضوع پیوند میزند؛ بنابراین میتوان نتیجه گرفت که میزان فاصله مجد با موضوع کم است، درواقع نشان‌دهنده پیوند مستقیم نویسنده با موضوع و حاکی از قطعیت بالای کلام اوست.

۶. نتیجه‌گیری

کتاب آسمانی قرآن را بارها علما و مترجمان به زبان فارسی ترجمه کرده‌اند. همچنین عده‌ای از شاعران نیز قرآن را به نظم فارسی درآورده‌اند که از این میان برخی از ترجمه‌ها از جایگاه برجسته‌تری برخوردارند. ترجمه منظوم قرآن امید مجد یکی از ترجمه‌های منظوم ممتاز قرآن است که در این پژوهش به بررسی سبک‌شناسی آن پرداخته شده است. نتایج این پژوهش در بخش موسیقی کناری (قافیه و ردیف) بیانگر تنوع قافیه در ترجمه مجد است، زیرا او از قالب مثنوی برای ترجمه خویش بهره گرفته است. تعداد ابیات مردّف در ترجمه مجد ۵۷ بیت است که نشان میدهد که مجد از عنصر موسیقی‌ساز ردیف کمتر استفاده کرده است. البته در این ترجمه علاوه بر ردیفهای فعلی و غیرفعلی از ضمائر هم به عنوان ردیف استفاده شده است. بررسی موسیقی درونی

این ترجمه نشان میدهد که در ترجمه مجد از تمام انواع جناس استفاده شده است. همچنین در ترجمه مجد از عناصر موسیقی‌ساز درونی بیشتری استفاده شده که نشانه تسلط او به علوم ادبی است. در بخش موسیقی بیرونی نیز نتایج این پژوهش نشان میدهد که ترجمه مجد در یک وزن (فعولن فعولن فعل / فعول) سروده شده که این وزن، وزنی رایج و حماسی است.

بررسی سطح لغوی نشان میدهد که درصد به‌کارگیری لغات عربی در این ترجمه چندان زیاد نیست و مترجم تلاش کرده است که از معادلهای فارسی بهره‌مند شود. در ترجمه مجد واژگان حسی و ذهنی در کمیت خود اختلاف چندانی با یکدیگر ندارند؛ بنابراین سبک مجد از هر دو ویژگی حسی (نمایشی) و انتزاعی برخوردار است. همچنین در این ترجمه از واژه‌های کهن - که منجر به خروج از هنجار عادی زبان میشود - استفاده شده است.

بررسی سطح نحوی بیانگر آن است که در زمینه کیفیت نظم واژه‌ها در جمله، به دلیل تأکیدات بلاغی ترجمه مجد منطبق با نظم عادی ساخت جمله در زبان فارسی نیست و سازه‌های جمله در سطح جمله جابه‌جا شده‌اند، چراکه این ترجمه در قالب شعر سروده شده است. در ترجمه منظوم مجد وجه امری نسبت به دو وجه دیگر (التزامی و اخباری) بسامد بیشتری دارد که بسامد بالای وجه امری بیانگر جهت‌گیری و حالت‌گوينده نسبت به اجرای یک عمل از نوع درخواست، توصیه، اجبار و فرمان است و اینکه گوينده نسبت به آنچه میگوید اطمینان دارد و با قاطعیت آن را بیان میکند. زیرا مفاهیم آسمانی قرآن به دور از هر گونه شک و تردید و نازل شده از سوی خداوند متّان است، بنابراین ترجمه منظوم آن نیز از چنین ویژگی برخوردار است.

منابع

- قرآن مجید با ترجمه شعری. مجد، امید. (۱۳۸۹). تهران: انتشارات امید مجد.
- آسیب‌شناسی ترجمه‌های فارسی قرآن کریم و طبقه‌بندی نقدهای ارائه‌شده. صدری، محمدجعفر. (۱۳۹۰). فصلنامه پژوهش و حوزه، شماره ۳۷، صص ۱۴۹-۱۹۴.
- اصول و روش ترجمه. کبیری، قاسم. (۱۳۷۹). تهران: رهنما.
- بحثی در مبانی نظری ترجمه متون دینی. منصورى، مهرزاد. (۱۳۸۳). مجله مطالعات ترجمه، سال دوم، شماره ۶، تابستان، صص ۵۵-۶۴.
- ترجمه متون ادبی. خزاعی فر، علی. (۱۳۸۲). تهران: سمت.
- روشها و سبکهای ترجمه قرآن. رضایی اصفهانی، محمدعلی. (۱۳۸۳). ترجمان وحی، شماره ۱۵، صص ۳۳-۶۱.
- روند ترجمه از عربی به فارسی و دشواریهای ترجمه قرآن. آذرتاش، آذرنوش. (۱۳۹۰). فصلنامه پژوهش و حوزه، شماره ۳۷، صص ۲۷۱-۲۸۶.

- سبک‌شناسی، نظریه‌ها، رویکردها و روشها. فتوحی، محمود. (۱۳۹۱). تهران: انتشارات سخن.
- شعر بی نقاب. زرین کوب، عبدالحسین. (۱۳۷۲). تهران: انتشارات علمی.
- فن ترجمه (اصول نظری و عملی ترجمه). معروف، یحیی. (۱۳۸۹). تهران: سمت.
- کلیات سبک‌شناسی. شمسیا، سیروس. (۱۳۷۲). تهران: فردوس.
- مسائل ترجمه با نقد و بررسی ترجمه‌های نهج البلاغه. سام‌خانیانی، علی‌اکبر. (۱۳۷۲). پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشگاه فردوسی مشهد.
- موسیقی شعر. شفیعی کدکنی، محمدرضا. (۱۳۸۸). تهران: آگاه.
- نظریه‌های ادبی معاصر. گنتزله، ادوین، ترجمه مهراں مهاجر و محمد نبوی. (۱۳۸۳). تهران: آگه.
- نقد و تحلیل و مقایسه تطبیقی دو ترجمه قرآن از ترجمه‌های الهی قمشه‌ای و بهاء‌الدین خرمشاهی. آزادی، علی. (۱۳۸۰). پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشگاه شیراز.
- نگاهی گذرا به ترجمه متون مقدس و ترجمه‌های قرآن. رضایی باغبیدی، حسن. (۱۳۸۴). نشریه معارف، شماره ۱، صص ۳۱-۴۴.

Archive of SID